

Begrepsbruk når det er langvarige vansker med eller stans i samvær

Bakgrunn

I forbindelse med deltakelse i Bufdirs prosjektet «Samværsvegring og samværshindring» har SKM barn og unge og SKM vold og høykonflikt fått i oppdrag å lage et forenklet og omarbeidet dokument som kunnskapsgrunnlag for arbeidet. Dette oppdraget ble gitt på bakgrunn av en mer omfattende litteratur-gjennomgang¹ utarbeidet av SKM vold og høykonflikt.

I notatet fra SKM vold og høykonflikt fremkom det at forståelsen og beskrivelsen av stans i samvær, eller brudd i kontakt mellom barn og skilte forelder, i forskningsfeltet og det offentlige rom ofte er verdiladet, ideologisk og polariserende. Det kan dermed være vanskelig å forstå hvilke forklaringer som har forskningsevidens og hvilke begrep/beskrivelser som er tilslørende eller feilaktige. SKM vold og høykonflikt var særlig opptatt av å motvirke at ideologiske teorier uten tilstrekkelig evidens (slik som foreldrefremmedgjøring) ble misbrukt til å diskreditere forsøk på å tematisere og avdekke vold og annen risiko når det er vansker eller stans i samvær. Vedvarende foreldrekonflikter generelt, og langvarige kontaktbrudd mellom barn og en forelder spesielt, øker risikoen for tilstedeværelse av negative omsorgsbetingelser for barnet, slik som vold, rusvansker, psykisk uhelse eller redusert foreldrefungering hos foreldre. Derfor er det av stor betydning med god kompetanse og håndtering av disse sakene i familievern, barnevern og domstol.

Formålet med dette dokumentet er å gjøre rede for utfordringer knyttet til enkelte begreper, gi en systemisk beskrivelse av problemkomplekset, samt foreslå andre måter å omtale dette på. Som spisskompetanseteam på henholdsvis vold og høykonflikt, og barn og unge i familievernet, er vi opptatt av:

1. Å unngå enkle og endimensjonale forklaringer og løsninger på et område som er sammensatt og komplekst, og fremme en kontekstuell og systemisk forståelse
2. At instansene som møter familiene blir bedre på å avdekke vold og andre risikofaktorer rundt barnet.

¹ Stokkebekk & Steinsvåg. Notat 05.01.22 om samværsvegring/samværshindring ved SKM vold og høykonflikt.

3. Barnets individuelle behov og deres rett til beskyttelse må være utgangspunktet i den unike sak, fremfor foreldres behov og overordnede rettigheter.
4. Å komme frem til begreper og beskrivelser som reflekterer en systemisk forståelse og som kan bidra til å de-eskalere konflikt, og finne løsninger som er til det beste for barnet.

Begrepet «samværshindring»

I oppdraget gitt fra BFD til Bufdir høsten 2021, er begrepet samværshindring brukt.

Samværshindring, samværssabotasje og foreldrefremmedgjøring er begreper som benyttes både i media, blant politikere og fra lobby-grupper/foreninger som er opptatt av likestilt foreldreskap og barns rett til to foreldre. Begrepene er problematiske av to grunner:

1. De legger til grunn at en av foreldrene urettmessig hindrer og saboterer barns samvær med den andre forelderen. Begrepene blir ofte benyttet og forstått endimensjonale ved at de legger ensidig ansvar på en forelder som årsak til at samvær har stoppet opp. Vi vet at det ofte er langt mer sammensatte årsaker til at samvær stanses eller at barn vegrer seg for kontakt. En forenklet forståelse bidrar ofte til økt konfliktnivå ved at den ene fraskriver seg ansvar og beskylder den andre for å begå urett mot barnet og mot seg. Det er ikke til hjelp for barnet at den ene forelderen oppfatter seg som et uskyldig offer, mens den andre forelderen beskyldes for å hindre samvær urettmessig, eller for å manipulere barnet til å avvise den andre forelderen.
2. Begrepene antyder at alle barn bør ha mye kontakt med begge foreldre og at det derfor er en urett mot barnet og den ene forelderen når samvær stopper opp. I stedet for å vektlegge det enkelte barnets kapasitet og behov for samvær, legger disse begrepene opp til et mer generelt og styrende prinsipp. For noen barn er det nødvendig og riktig at samvær begrenses eller stanse. En ensidig vektlegging av retten til samvær flytter fokus vekk fra det enkelte barnets situasjon og behov. En slik forståelse legger også stort press på en forelder og på barn som kan ha gode grunner for å ha lite eller ingen samvær. Dette kan igjen føre til at barn og foreldre går med på mer samvær enn det barnet har godt av.

Vi stiller oss kritiske til begreper og polariserte forståelser der foreldre blir forhåndsvurdert som skyldig eller offer. Det er legitimt for skilte foreldre å vurdere barnets situasjon ulikt og å søke bistand for å løse tvister om bosted/samvær gjennom mekling eller i rettsapparatet. Det

er essensielt for rettsikkerheten til barn og deres skilte foreldre at de møter hjelpeinstanser som ikke forhåndsdømmer eller har en forenklet forståelse. Det betyr ikke at vi ikke anerkjenner og tar på alvor at noen foreldre, på ulike måter, kan motarbeide og urettmessig begrense samvær mellom barn og en forelder. I alvorlige tilfeller kan barn miste kontakt med den best fungerende forelderen og bli boende utelukkende i et hjem preget av rus, vold og/eller psykisk uhelse. Samtidig vet vi at noen barn ikke ønsker kontakt, eller skjermes fra kontakt med den andre forelderen, fordi de er utrygge og utsatt for sviktende omsorg i det hjemmet. I tilfeller der barn trenger beskyttelse fra samvær med en av sine foreldre, er det av stor betydning at dette avdekkes og anerkjennes av hjelpeapparatet. Barnet kan også ha legitime grunner for å ønske lite eller ingen samvær, uten at det er utsatt for omsorgssvikt i noen av hjemmene. Når barnets ønske om selvbestemmelse og en samværsordning tilpasset deres behov ikke blir forstått og respektert, og snarere blir gjenstand for langvarig konflikt, er dette dobbelt belastende for barnet.

Fordi det er så stor variasjon i hva det enkelte barnet har behov for i saker der det er vansker med eller brudd i kontakt, må vi alltid ha en bred tilnærming og unngå snevre forståelser og begreper.

Begrepet «samværsvegring»

SKM Barn og unge i familievernnet introduserte begrepet «samværsvegring» i 2020 i forbindelse med en veileder, og definerte det da som «vedvarende og sterk avvisning av en forelder, når foreldrene ikke bor sammen». SKM Barn har i alt vi har formidlet om dette temaet presisert at barns vegring for samvær er et komplekst fenomen med flere mulige årsaker som ofte virker sammen.

SKM barn og unge er opptatt av at instansene som møter familien ikke bør konkludere for raskt når de vurderer hva barnets vegring handler om. Ensidig og forenklet forståelse bidrar til at vi risikerer å overse eller undervurdere det barnet har behov for. SKM Barn og unge tar utgangspunkt i at barns uttrykk for motvilje for samvær ikke trenger å handle om sviktende omsorg hos noen av foreldrene, men like gjerne kan handle om forhold utenom foreldrene og om barnets ønske om medbestemmelse. Det å misforstå og problematisere unødig hva barnets motvilje handler om, kan i seg selv føre til vansker i relasjonen mellom foreldrene og barnet, og til konflikter mellom foreldre. Det er derfor viktig å søke å forstå barnets motvilje, og unngå unødvendig mistenkeliggjøring og beskyldninger mellom foreldrene. På samme tid må vi også ta på alvor at for noen barn handler vegring for samvær om problematiske forhold i ett

eller begge hjem. Barnet kan være utsatt for vold, overgrep, krenkelser eller andre former for omsorgssvikt, noe det er svært viktig at hjelpeinstansene fanger opp og tar på alvor.

Begrepet «samværsvegring» ble introdusert som et nøytralt begrep i den forstand at det ikke var ment å indikere noen årsak eller ansvarsfordeling. SKM Barn og unge ser at begrepet likevel kan oppfattes som at det tillegger barnet et ansvar for at samvær er i ferd med - eller har - stoppet opp. Det kan også antyde en holdning om at alle barn nødvendigvis bør dra på samvær, og oppfattes som at det er noe galt og uønsket hvis barnet ikke vil på samvær.

Begrepet samværsvegring ligner også, og brukes ofte i sammenheng med, begreper som samværshindring og samværssabotasje.

SKM Barn og unge er opptatt av en nyansert og bred faglig forståelse av denne tematikken, uten endimensjonale, forenklete forståelsesrammer. Derfor ser vi nå behov for andre betegnelser som tydeligere får frem bredden og kompleksiteten i disse sakene.

En systemisk og kontekstuell forståelse av problemkomplekset

Vi i familievernnet møter problemkomplekset med begynnende eller varig stans i samvær fortalt fra ulike ståsteder: barnets, fars og mors – og noen ganger også fra øvrig familie, nettverk og retts- og hjelpeapparatet.

Den systemiske og kontekstuelle forståelsen av hvordan vansker oppstår, utvikler seg og repareres, er grunnleggende i familievernnet. Denne kompetansen er særdeles nyttig i saker med vansker med og stans i samvær. Fra et nøytralt utgangspunkt har vi mulighet til å bruke den systemiske forståelsen til å se på problemkomplekset fra flere vinkler.

Ved langvarige konflikter om samvær kan det være skjevheter i maktforholdet mellom foreldre. Effektiv mekling og konfliktløsning forutsetter at foreldre er i stand til å forhandle som to likestilte parter. Maktubalansen kan i møtet med mekler bestå av ulike forutsetninger for å beskrive og argumentere for «barnets beste». Eksempler på slik skjevheter kan være ulik økonomi, tilgang til barnet, tilgang til støtte fra nettverk og familie, kognitive og verbale evner, samt historikk med trusler/vold som gjør at den ene er redd/utrygg.

Det er viktig å kunne gjøre et skille på atferd og maktbruk som er legitim i en foreldrekonflikt og maktbruk som kan beskrives som pågående voldsbruk. Samtidig vet vi at det kan være utfordrende å skille mellom legitim maktbruk og vold, da trusler og det som skremmer ofte er

tvetydig eller skjer i det skjulte. Dersom vi ikke er klar over det ofte overlappende forholdet mellom vedvarende foreldrekonflikt og voldsbruk kan dette hindre oss å se eller vektlegge informasjon om alvorlige forhold hos den ene forelder, som eksempelvis vold, rus og uhelse. Alvorlig skadelig atferd hos en forelder er noe denne forelder alene må ta ansvar for, og som vi må bidra til å beskytte barn mot.

Barn og unges kapasitet til å forstå vansker i familien varierer med alder, utvikling og individuelle forutsetninger. Barn i samme søskenflokk derfor innta ulike meninger om foreldre og vanskene i familien. Hvilken posisjon de inntar vil blant annet være avhengig av unike individuelle erfaringer, av hvordan de forstår familievansker, om de har tilpassede mestringsstrategier og kvaliteten på støtte og relasjon til foreldre. Foreldre i vedvarende konflikt har ofte vansker med å skille mellom barns behov og hvordan de «fremstiller barnet» i konflikten. Foreldre kan derfor ha behov for et «utenfra-blikk» fra fagpersoner som kan gi utvidede beskrivelser av barnets behov.

Følgende illustrasjon (figur I) er et forsøk på å utvide bildet av mulige utfordringer som kan ligge bak at det oppstår vansker med og stans i samvær:

Figur 1: Kontekstuell modell for å forstå kontaktbrudd/stans i samvær i skilte familier

Den kontekstuelle modellen (figur 1) legger til grunn at det er flere samvirkende forhold hos barnet, hos begge foreldre og andre faktorer som bidrar til vanskene rundt samvær. Alle disse faktorene kan ha mer eller mindre betydning i den enkelte sak, og bør derfor kartlegges for å tilpasse veiledning og samtaletilbud til familien. Vi vil kort beskrive noen hoved-faktorer som bør vurderes i hver enkelt sak:

- **Barnets meningsskaping:** forhold ved barns (alder/utviklingsmessige) behov og opplevde vansker/trusler i familielivet, mestringsstrategier og utviklingsstøtte (farget i rødt).
- **Forhold ved foreldre:** risiko/vansker hos forelder der barnet ikke bor (farget i blått), og risiko/vansker hos forelder der barnet bor (farget i gult).

- **Etablert samvær-bostedsordning:** misforhold mellom den etablerte samvær/bostedsordningen og barns ønsker/behov/kapasitet for samvær (farget i grønt). Her der det viktig å se på forhold mellom tilstedeværende/uavklart risiko og langvarig slitasje ved manglende tilpasset bo/samværsordning

Vi må møte familien med åpne øyne og «nøytrale» briller, og bruke tiden vi har tilgjengelig til å nøste opp hvordan vanskene har utviklet seg i den enkelte familie. Det er ofte ikke realistisk å få tak i alle faktorer, men en viss forståelse av sakskomplekset er nødvendig for at hjelpeinstansene skal kunne gi riktig veiledning og terapeutiske intervensjoner. For domstolen vil en mest mulig riktig forståelse ha betydning for hvilke beslutninger som treffes om bosted og samvær.

Barn som motsetter seg samvær/kontakt kan ha opplevd noe som har ført til uro, skuffelse, sinne og/eller utrygghet i relasjonen til den forelderen det ikke vil på samvær til. Å avvise en forelder kan være et av mange forsøk på å håndtere vansker i relasjonen, eller å unngå å bruke krefter på å balansere mellom to fiendtlige foreldre. Det er viktig at foreldre får hjelp til å forstå hvordan barn kommer i klem mellom deres rivaliserende synspunkter. Barnet har behov for at opplevde vansker og forsøk på egenbeskyttelse tas på alvor, og at tillitsbrudd reparerer ved at forelderen anerkjenner eget ansvar for handlinger eller mangel på ivaretagelse som har ført til at barnet opplever seg utrygg. Barn må også skjermes fra åpen fiendtlighet og unngå å bli dratt inn i konflikten mellom foreldre. Åpen fiendtlighet eller forelderens negative holdninger til hverandre kan gjøre barnet emosjonelt utrygg i kontakten med foreldre. Barn og unge er avhengige av at begge foreldre anerkjenner viktigheten av kontakt med den andre forelderen.

I noen tilfeller har samvær og bostedsituasjon i liten grad vært tilpasset barnets behov (eller endrede behov) og i større grad gjenspeilet foreldres behov eller ønske om å unngå eskalering av konflikten med den andre forelderen. Det er da et misforhold mellom barnets behov og den avtalte bo/samværsordning. «Forstrekte» barn kan initiere reduksjon/opphør av samvær eller brudd i kontakten med en foreldre for å få en endring i egen livssituasjon.

Atferd er ikke statisk, barn og foreldre er hele tiden i utvikling og forandring. Vi må derfor være nysgjerrige på et spekter av relasjonelle utfordringer og/eller vansker på kryss og tvers i barnets livsverden. Det som hjelper oss er at vi nettopp vet at disse sakene kan se svært forskjellig ut, og at vi på det grunnlag kan benytte de virkemidler som er i den systemiske verktøykassen. Dersom vi derimot har en forutgående forståelse av hva dette handler om, kan

vi lett oppnå det motsatte av det vi ønsker: dårligere samarbeidsklima og høyere konfliktnivå/sterkere fronter.

Her er noen kliniske eksempler som kan illustrere kompleksitet og variasjon i disse sakene:

- ⇒ Mor var bitter over at far hadde forlatt henne. I mekling kom det frem at mor hadde utøvd alvorlige former for vold mot far over flere år, og at hun lenge hadde kontrollert livet hans på ulike måter. Mor nektet barna å ha samvær med han, og barnevern og rettsapparat ble involvert.
- ⇒ Jente på 10 vil ikke lenger ha samvær med mor, bare snakke med henne i telefonen. Mor tar kontakt med familievernnet og mener at far motarbeider henne. Far forteller at datteren har sagt at mors nye samboer er ekkel, men at hun ikke vil si noe når far spør nærmere om dette. Far er svært redd for hva datteren kan ha blitt utsatt for.
- ⇒ Gutt på 12 år har lenge uttrykt at han ikke ønsker å møte far, men mor har etter sist rettsak klart å overtale han til å dra på samvær. Nå nekter han helt, og sier at han ikke føler seg velkommen hos far og at fars nye samboer ikke kan fordre han. Mor er redd for hvordan far vil reagere, i og med at hun kjenner til hvor sint og påståelig far kan bli. Hun frykter også en ny rettsak. Den sakkyndig hadde i sist rettsak hevdet at hun saboterte samvær.
- ⇒ Tre barn på 8, 10 og 14 vil ikke lengre på samvær med mor. I samtale på familievernkontoret snakker barna svært stygt om mor, nesten ordrett hvordan far omtaler henne. Mor sier far har snakket stygt om henne og hennes nye samboer til barna i flere år. Hun tror barna til slutt har begynt å tro på dette. Samtidig erkjenner hun at alt ikke er bra i hennes forhold til samboeren, men at hun har prøvd å skåne barna fra dette.
- ⇒ To barn på 15 og 17 nekter samvær med far etter at han har flyttet til et annet sted i landet. Far anklager mor for å støtte barnas valg. Mor tenker at barna er store nok til å velge selv, og at de kan ha kontakt med far på telefon og i enkelte ferier. Barna sier at de kjeder vettet av seg hos far, og at de ikke orker å dra dit lengre.
- ⇒ Mor utviklet angstproblematikk, depresjon og tanker om å ta sitt eget liv etter samlivsbruddet. Hennes to jenter på 11 og 13 formidler at de er bekymret for mor og at de ikke vil til far. Mor forteller at hun har prøvd alt for å motivere og overtale dem. Far bebreider mor for ikke å ha gjort mere for å få døtrene av gårde på samvær.

Forslag til hvordan problemkomplekset kan omtales

Endring av begrepsbruk er ikke bare en grammatisk justering, men har betydning for selve inngangsdøra til å forstå problematikken. Det finnes trolig ikke ett enkelt begrep som kan omfavne hele problemkomplekset. Utfordringen er å finne fenomenologiske begreper som på nøytrale måter klarer å favne flere nyanser i dette problemkomplekset.

Det er viktig å påpeke at noen barn har begrenset, sporadisk eller ingen samvær med en av sine foreldre, uten at det er en større konflikt om dette. Det kan være saker der:

- Barnet ønsker begrenset, sporadisk eller ingen samvær, uten at dette fører til en konflikt i familien. Begge foreldre aksepterer barnets ønske og tilpasser samværsavtalen etter dette.
- En forelder holder barnet tilbake fra ett eller to samvær på grunn av misforståelser eller uenigheter, men videre samvær gjennomføres uten større vansker.
- Den ene forelderen velger selv å ha begrenset, sporadisk eller ingen samvær med sitt barn, i perioder eller mer varig.
- Den ene forelderen vurderer at barnet bør ha begrenset eller ingen samvær, grunnet rus, psykisk uhelse, kognitive vansker etc, og den andre forelderen aksepterer dette.

Vi trenger en begrepsbruk som omhandler familier der det blir konflikt rundt barnets vansker med, eller opphør av, samvær. En eller flere i familien kontakter da ofte hjelpeinstanser (familievern, barnevern, domstolen, helsesykepleiere, kommunepsykologer og BUP) for å få råd, veiledning, vurderinger og hjelp.

Vi vil foreslå følgende måte å omtale det fenomenet oppdraget til Bufdir omhandler:

Langvarige vansker med eller stans i samvær/brudd i kontakt mellom barn og en av foreldrene

Ved å benytte nøytrale begreper som «*vansker med samvær*», «*stans i samvær*» eller «*brudd i kontakt*» beskrives den reelle situasjonen, uten å antyde noe om årsaken eller bakgrunnen for at det er blitt slik. Noen ganger er det langvarige vansker, men uten totalt brudd i kontakt. Eksempelvis holder noen foreldre tilbake samvær, men tillater begrenset kontakt med den andre forelder dersom noen i nettverket (besteforeldre etc.) er til stede under samværet. Noen barn uttrykker motstand mot samvær, men drar likevel.

Det kan være mange formuleringer for å beskrive deler av dette bildet. Her er noen eksempler:

- *Barn som kjenner på utrygghet eller ubehag hos en forelder, og som derfor viser sterk motstand i kontakt eller mot å dra på samvær*
- *Barn som tar et stort ansvar for en forelder de er bekymret for og ikke føler de kan forlate*
- *Barn som gir opp foreldre og samvær fordi de opplever at forelder uansett ikke er til stede, eller bare prioriterer jobb, ny partner eller andre barn*
- *Barn som står i intense dragkamper mellom foreldre i konflikt, og som opplever at de må velge mellom foreldrene*
- *Barn som er frustrerte over at ingen hører på deres ønsker*
- *Barn som er sinte fordi en forelder ikke lar dem få lov til å møte den andre forelder*
- *Foreldre som er bekymret for barna og ønsker å beskytte dem*
- *Foreldre som viser manglende forståelse for barnets behov for støtte eller omsorg*
- *Foreldre som involverer barnet i konflikten og omtaler den andre forelder negativt*
- *Foreldre som stopper samvær for å ramme den andre, som forlengelse av et tidligere voldsmønster i parforholdet*

Avslutning

Begrepsbruken har betydning for hvordan vi forstår disse sakene, og hvordan det vi kommuniserer blir oppfattet og brukt av andre. Derfor er det viktig å finne og benytte begreper som ivaretar det som er målet: *at barn får nødvendig beskyttelse, og kontakt med utviklingsstøttene foreldre som mottar tilstrekkelig bistand i å gi barnet trygge omsorgsbetingelser.*

Per Øystein Steinsvåg og Jan Stokkebekk, SKM vold og høykonflikt

Jartrud Sofie Frafjord, SKM barn og unge i familievernet